

ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ФОРМА СУСПІЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

У статті розглядається явище політичного мислення як форма суспільно-політичної свідомості. Автор реалізувала мету схарактеризувати політичне мислення через категорії: мораль, релігія, наука, право та економіка. Показані можливості психосемантичного підходу в дослідженні політичного мислення.

Ключові слова: політичне мислення, суспільне пізнання, політична культура, політичний менталітет, політична свідомість суспільства, політичні цінності.

Постановка проблеми. Явище політичного мислення розглядається дослідниками у взаємозв'язку з такими поняттями як «політична культура», «політична свідомість» та ін. та через них визначається [4; 23].

Якщо політичну свідомість визначити як суб'єктивний образ, який пов'язаний з політикою, в яку він включений сам, його дії і стани, то політичне мислення буде виступати в якості форми свідомого відображення політичної дійсності у вигляді оцінок, зв'язків, прогнозування подій та дій. Політичне мислення актора зумовлюється інтеріоризованою політичною свідомістю суспільства та його політичною культурою. Тобто, зміст політичного мислення визначається не стільки логічними механізмами, скільки установками, цінностями і цілями.

«Думки, обстоювані позиції, види пропаганди, типи мобілізацій, гасла, чутки свідчать про існування і багатство ядер безрозсудних смислів, які мають реферативну цінність для заданої спільноти в задану епоху як, наприклад, «батьківщина», «свобода», «революція», «справедливість», «народ» і т. д.». Пізнавальна та інструментальна реальність цих понять у певні історичні періоди набуває специфічних смислових значень. Водночас підштовхуючи, а зрештою зумовлюючи політичну поведінку спільнот та окремих акторів в політиці. Будь-який світогляд, який ґрунтується на практиці, що експериментує на людях, містить в собі ядра «антидіалектичного» сенсу. ... почуття замінюють докази, а реальність є лише можливістю вправлення в забобонах» [20].

Серед категорій, якими може оперувати політичне мислення найчастіше зустрічаються мораль, релігія, наука, право та економіка. Якщо розглядати зв'язок політичного мислення з рівнем розвитку моральної свідомості, то важко зробити однозначний висновок [9; 10; 15]. Це зумовлено тим, що саме поняття моралі не є однозначним, і, водночас, співвіднесення моральних норм з поведінковими та когнітивними індикаторами є досить проблематичним. Проте у суспільстві мораль є одним із засобів, за допомогою якого клас, прошарок, страта чи група, що мають певну «свою» мораль, прагнуть утвердити свій інтерес в якості суспільно домінуючого [7; 22].

Водночас, система політичної влади здійснюється і відбивається на способах психологічної саморегуляції, цінностях, очікуваннях тощо [5; 14]. Це може пояснювати явище подвійних стандартів (коли одна мораль діє по відношенню до «своїх», а інша – по відношенню до «чужих»), «подвійної моралі» окремих акторів, суспільств в цілому. (Наприклад, багатство чи успіх – десь далеко – менше подразнюють, ніж поблизу, так само як свобода норівів або незвичність вибору. Вторгнення аномального у звички – стимул до дії у двоїстому смислі моралі і статистики) [20, с. 122]. Відомим є досвід поєд-

нання боротьби за найсправедливіше суспільство та репресивні форми досягнення цієї мети. «Наявність центрів передбачає існування відповідної ієрархії у стосунках між ними. Таким чином створюється відповідна ієрархія відносин, що обертається навколо політичного центру влади, який являє собою «феномен світу цінностей і вірувань». Це центр того порядку символів, цінностей, вірувань, який править суспільством» [13, с. 16].

Специфіка політичного мислення міститься у природі політичної культури. Зокрема, у сучасному українському суспільстві моральна свідомість значною мірою підміняє собою правову, яка є характерною для капіталістичного дискурсу [16].

Політичне мислення пов'язане з категоріями релігійного змісту. Дослідники вказують на зростання ролі ісламу у світі та містицизму. Особливо значущою є роль релігії у політичному мисленні країн ісламу [2; 8].

Місце наукових категорій (наприклад, «достовірно - недостовірно», «доказове – не доказове») у політичному мисленні не є однозначним. Інколи стверджується, що за допомогою науки не можна вирішити докорінні питання соціального буття (розвитку суспільства, забезпечення миру та ін.) [24].

Існують інтегральні феномени суспільно-політичного буття, такі як звичаї, ритуали, які не можна звести до якоїсь однієї форми суспільної свідомості – моралі, релігії, права, хоча міра представленості цих феноменів у згаданих формах свідомості є різною. У загальному вигляді звичай можна характеризувати як історично складений стереотип поведінки, проте в універсальності традицій сфера дії звичаю є обмеженою. Звичай є успадкованою, а не створеною знову і не переосмисленою формою поведінки. Дія звичаю зумовлена його існуванням в минулому. У сучасному суспільстві роль звичаю зводиться до функціонування у сфері побуту і моралі [11].

Суспільні настрої як соціально-психологічний чинник політичного мислення характеризується предметною (власне політичною) спрямованістю, характером та рівнем емоційності. У політико-психологічній науці настрої тлумачаться як особливе «співпереживання» суб'єктом проблем спільноти, до якої він належить. Вони є ніби пропонованими індивіду з боку пануючої суспільної системи, і водночас, є нормативним відношенням до соціальних явищ та процесів [18, с. 19].

Політичне мислення у своєму становленні має ієрархію рівнів розвитку (від «архаїчного» до філософського), які, у свою чергу, містять різну міру вираженості критеріїв політичної свідомості. Як вказують дослідники, головним критерієм політичної свідомості еліти є самосвідомість, а не соціальний статус. В ідеалі йдеться про притаманний лише політичній еліті вид суспільної свідомості, який суттєво є відмінним від масової політичної свідомості та політичної свідомості як властивості актора [3]. Проте для політичної еліти сучасної України характерним є домінування саме соціального статусу зі слабо сформованою політичною самосвідомістю. Психологічними ознаками політичного мислення політичної еліти називають індивідуальність, езотеризм знань, обсяг і якість інформації, якою володіє суб'єкт. Ці критерії розглядаються в контексті домагань на визнання, пошуку істини і чіткий моральний ідеал [12].

Розподіл на культури і субкультури, на технізацію (рутинне контролювання) і містику (невпевненість та віру), загальне правило і особливий випадок, точку зору на ціле і особистісну включеність – все це переживається в політиці за допомогою адаптації та врахування обставин та цілей. Проте розподіл і баланс цих дихотомій є різним.

Політичне мислення досить рідко є орієнтованим лише на певні цінності – моральні, релігійні, правові, традиції, афекти. На думку М. Вебера, суб'єкт здатен мислити цілераціонально – не афективно і не традиційно, раціонально розглядати відношення засобів до цілі, до побічних результатів і до різних можливих цілей один до одного. З цієї точки хору, будь-яка ціннісна раціональність (наприклад, орієнтація на мораль як самодостатню цінність) є ірраціональною. Суто традиційна дія, як і афективна, знаходиться згідно з цілераціональним мисленням на межі, а часто навіть за межею того, що може бути названим осмисленим, усвідомленим.

За М. Вебером цілераціональність не є еталоном або ідеальною моделлю, а існує як граничний випадок, який не зустрічається в реальності, тобто є певною абстракцією. У більшості випадків йдеться про комбінацію орієнтацій на цілераціональність, цінності, традиції [6].

Спроби еталонувати науково-теоретичне пізнання, надання статусу «правильного» логічним процедурам висновку, і, навпаки – статусу помилки будь-яким відхиленням природного мислення від законів логіки, не отримали широкого вжитку. Коли йдеться про когнітивні помилки, мають га увазі те, що особа порушує строгу логіку нормативних моделей. Така модель може бути використана (з певними обмеженнями) для вивчення політичного мислення здебільшого в контексті розсудливого аналізу текстів, в якому враховуються і логічні аспекти. Нормативна модель зводиться до правил граматики аргументації, де вислів характеризується як вичерпний, структурований, чітко побудований та ін.

Якщо припустити, що інформація про політичні події є істинною (тобто такою, що представляє собою підґрунтя тези в термінах формальної логіки), то і в цьому випадку складно говорити про абсолютну помилковість аргументації висновку за стратегією аналогізування. Про абсолютну помилковість висновку можна говорити лише в тому випадку, коли підґрунтя передбачає єдиний і однозначний висновок, що в політиці буває досить рідко. Проблеми політичного змісту є здебільшого дивергентними, творчими, тобто такими, що мають множину розв'язків.

Просторово-часовий аналіз та синтез охоплюють всі рівні регуляції взаємозв'язків людини зі світом. Ці категорії є представленими у масовій та індивідуальній політичній свідомості. Події характеризуються тривалістю і послідовністю. Проте неспівпадіння політичного, історичного, суб'єктивного часів та суб'єктивної швидкості політичного часу зумовлюють широку варіативність. Особливо складним для сприймання є не оберненість політичного часу, що призводить до спроб реставрації режимів в історії суспільства (монархії у Франції в XIX столітті, або повернення у сучасному вітчизняному політичному досвіді до попереднього змісту конституції).

Політичний простір як суб'єктивна категорія не зводиться до географічних меж, а визначається комплексом економічних, юридичних, релігійних та ін. зв'язків [21]. Спроба накладання на актора як на суб'єкта пізнання матриць суспільної відомості має недолік – зникає соціально-психологічний аспект мислення [1]. Цей недолік долається, якщо розглядати суспільну та індивідуальну політичну свідомість в термінах психосемантики, тобто в категоріальних структурах світу.

Дійсність представлена суб'єкту не лише через чуттєву модель, але і через знакові, концептуальні моделі у їхній єдності. Найбільш узагальнені моделі утворюють категоріальну структуру свідомості. Така імпліцитна кар-

тина світу опосередковує сприймання і усвідомлення світу, набуваючи при цьому свого онтологічного виміру. Операціональним аналогом категоріальної структури можна вважати систему чинників, які задають семантичний простір. Останній є гетерогенним, оскільки зміст чинників, які описують одну область, можуть бути досить відмінними від змісту і кількості чинників, наявних в іншій сфері свідомості.

Зокрема, у семантичному просторі Ч. Осгуда, який репрезентує представленість політичних партій у свідомості середньостатистичного американця середини 60-х рр. минулого століття, виділяється лише один чинник – «доброзичливий динамізм – безсильне лютування». Хоча у середніх американців виділялося 7-9 незалежних чинників, сприймання значущих інших: «мій друг», «мій батько» і т. ін., тобто рівень когнітивної складності у цій області був значно вищим. Дослідження політичної свідомості в Росії показали, що росіяни виділяють 5 категорій, за якими вони оцінюють дійсність. Йдеться про такі чинники як «демократичні свободи – тоталітаризм (з націоналізмом у 1993 р.)», «економічний», «ідеологічний», «підтримка президента – опозиція», «суспільне самоуправління – централізована влада», «пріоритет економіки – пріоритет екології». При цьому рівень життя при різних урядах Росії оцінюються лише за трьома конструктами свідомості (різного роду свободи, матеріальний добробут, осмисленість буття [19]. Проте кількість чинників може бути відмінною у різних груп відносно досліджуваної сфери свідомості, що свідчить про їхню когнітивну складність. Остання характеризує гнучкість, адаптованість, ступінь сподоби у прийнятті рішень.

Відомо, що міфологія має місце в політичній свідомості. Проте достеменно не відомо наскільки значущою є вона у різних типах політичного мислення і чим визначається існування міфів та міфічного мислення. Дослідники стверджують, що образ реального оточення складається як результат взаємодії пізнавальної переробки чуттєвих аспектів сприйняття та безсвідомих фантазій. Оскільки в буденному житті особа здатна перевіряти свої враження засобами чуттєвого досвіду, внаслідок чого створюється відносно точна картина реальності. Проте в контексті політики актор має послуговуватися абстрактними поняттями, які він не може перевірити особистим досвідом, і тому стає об'єктом, радше, жертвою безсвідомих фантазувань, які викривлюють дійсність [22].

Тобто, середньостатистичний індивід, який є достатньо поміркованим і реалістичним у своєму буденному соціальному «домашньому» просторі (світі конкретних об'єктів) стає налаштованим на ірраціональне мислення з тієї миті, коли потрапляє у політичне середовище, де панують персоніфіковані абстракції. І тоді норма у буденності співіснує з психічною не нормативністю в політиці. Зокрема манія переслідування і ненависті дитини по відношенню до батьків безсвідомо проеціюється дорослою особою на об'єкти, які мають політичну природу. Від того, які фантазії і на які об'єкти вони спрямовуються масово, залежатиме політичний клімат в країні.

У свою чергу держава і соціальне середовище здійснюють зворотній вплив, формуючи нове покоління громадян. Деякі дослідники вважають, що не варто шукати раціонального пояснення розуміння політичних проблем. При цьому ідеологія тлумачиться як сублімація почуттів, неврастенії і вишуканої жорстокості. Мода на певну систему поглядів виникає під впливом стихійного «сплеску інстинктів», який і робить актуальним конкретний соціальний міф. У такий спосіб заперечується можливість цілеспрямованого формування будь-якої ідеології, вважаючи історію людства рухом по колу. Останнє

складається з міфів: соціального лідера, ідеології та міфу знедоленого. Історія при цьому стає полем протистояння різних міфів [8]. Міфологізоване мислення може бути поширеним та містити значну долю ірраціональності. Масовий суб'єкт виступає водночас і/або послідовно і в ролі того, хто обдурює, в і ролі того, хто є обдуреним (оскільки маса не здатна продукувати свідомий умисний обман). Де обман – це приведення до хибної точки зору, а не до викривлення фактів [10].

Специфічність свідомості наявна в дискурсі націй, етнічних спільнот та груп. Особливості національної свідомості визначаються соціальними особливостями за своєю природою, де системотвірними є економічні умови. Говорячи про особливості психічного складу характеру або нації зазвичай мають на увазі не змістовний бік – категоріальну структуру світу, а швидкість реакції та темперамент. Даний феномен швидше визначає «динамічний» бік політичного мислення. Інша справа – національна самосвідомість.

У більшості визначень національної самосвідомості наголошується на пріоритеті національних цінностей перед особистісними та перед іншими соціальними (груповими) цінностями, які є основоположним принципом державного устрою більшості країн світу. Самосвідомість є основою націоналізму. Проте для буденної свідомості термін «націоналізм» не має нейтрального значення і вживається як лайливе або схвальне. У суспільній свідомості він представлений такими тезами: пріоритет своєї культури перед іншими; пріоритет національної державності; пріоритет «народного» життя і самобутності перед установками «безкоренневої» інтелектуальної еліти [17]. Виключна привабливість націоналізму для масової свідомості полягає в тому, що його ревнісні прихильники забезпечуються правом бути кимось, не стаючи цим «кимось» насправді. «Природа» проголошується найбільш міцною основою «національної ідеї». Проте «своє» не завжди протиставляється «чужому», але іноді виникає ідея національної виключності, «обраності». Відкритими залишаються проблеми політичного мислення та функціонування та змін націоналістичних рухів в різних країнах світу.

Висновки. Аналіз досліджень, які у різний спосіб є дотичними до проблеми політичного мислення як форми суспільної свідомості свідчить про те, що політичне мислення не може бути зведене до якоїсь однієї форми суспільної свідомості. Розуміння форм суспільної свідомості в дискурсі філософії не завжди відповідає категоріальній структурі суспільного політичного мислення.

Найбільш перспективним вважається дослідження політичного мислення в контексті психосемантичного підходу, де створюються умови для виділення реальних категорій мислення суспільного суб'єкта. Імплицитна картина політичного світу може сильно варіювати залежно від таких чинників як вік, політична орієнтація, приналежність до певного етносу тощо. Обмеження психосемантичного підходу полягає в тому, що можна говорити лише про категорію оцінки відносно до певного класу оцінюваних об'єктів, а не до всієї політичної реальності. Когнітивна складність політичного мислення, можливість існування та розвитку політичного менталітету може бути розкрита в дискурсі когнітивного підходу, що й стане предметом наших подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Личностный типы мышления / К.А. Абульханова-Славская // Когнитивная психология: Материалы финско-советского

- симпозиума / Под ред. Б.Ф. Ломова, Т.Н. Ушаковой, В.А. Барабанщикова. – М. : Наука, 1986. – С. 154-172. – С. 160.
2. *Аулін О.* Сучасна міфотворчість іноземних мусульманських еліт у соціокультурній сфері України / Олександр Аулін // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – 421 с. – С. 386-394.
 3. *Ашин Г.К.* Мировое элитное образование / Геннадий Константинович Ашин / Московский гос. Ин-т международных отношений (университет) МИД РФ. – М. : Анкил, 2008 – 359 с.
 4. *Бурлацкий Ф.М.* Современный Левиафан / Ф.М. Бурлацкий, А.А. Галкин. – М. : Мысль, 1985. – 384 с.
 5. *Васютинський В.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К., 2005. – 492 с.
 6. *Вебер М.* Избранные произведения / Под ред. Ю.Н. Давыдова / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
 7. *Головатий М.Ф.* Політична міфологія: навч. пос. / Микола Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 144 с.
 8. *Гуревич П.С.* Социальная мифология / П.С. Гуревич. – М. : Мысль, 1991. – 386 с.
 9. *Залесский Г.Е.* Психологические вопросы формирования убеждений / Г.Е.Залесский. – М. : МГУ, 1982. – 120 с.
 10. *Знаков В.В.* Правда и ложь в сознании русского народа и в современной психологии познания / В.В. Знаков. – М. : ИПАН, 1993. – 116 с.
 11. *Історична міфологія у сучасній українській культурі.* – К. : Стилос, 1998. – 120 с.
 12. *Карабущенко П.Л.* Проблема идеологического оправдания власти в структуре элитарного политического сознания (историко-философский аспект): Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – М., 1994. – 16 с. – С. 10-11.
 13. *Каспэ С.И.* Апология центра: о забытом методологическом ресурсе политической науки / С.И. Каспэ // Политические исследования, 2005. – №1. – С. 16.
 14. *Конфисахор А.Г.* Психология власти – 2-е изд., перераб. и доп. / Александр Григорьевич Конфисахор. – СПб. : Питер, 2004. – 235 с.
 15. *Моргун Ф.Т.* Правда про кривду / Федір Моргун, Микола Юрченко / Укладач, автор передмови та додатку В.Ф. Моргун. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 176 с.
 16. *Нагорна Л.П.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : Стилос, 1998. – 278 с.
 17. *Нагорна Л.П.* Національна ідентичність в Україні / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 271 с.
 18. *Ольшанский Д.В.* Массовые настроения и их функционирование в политических процессах : Автореф. дис. ... докт. полит. наук. – М., 1990. – 42 с. – С. 19.
 19. *Петренко В. Ф.* Психосемантический анализ динамики общественного сознания: На материале политического менталитета. – 2-е изд. / Виктор Фёдорович Петренко, Ольга Валентиновна Митина. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 214 с.
 20. *Рукетт М.-Л.* Познание масс. Очерки политической психологии : пер. с франц. Н.В.Вышинского / Мишель-Луї Рукетт. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 86-87.
 21. *Траверсе О.О.* Компарти́йне керівництво у конексті українського політичного простору / Траверсе О. Політичне лідерство та керівництво доби «лібералізованого» тоталітаризму в СРСР: український контекст (60-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.) / Олег Олександрович Траверсе. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 268 с. – С. 83-101.
 22. *Шайгородський Ю.Ж.* Цінності як детермінанти суспільного розвитку / Юрій Жанович Шайгородський // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. – Вип. 26. – 384 с. – С. 219-228.
 23. *Шесто́пал Е.Б.* Политическая психология: учебник для вузов / Елена Борисовна Шесто́пал. – 2-е изд., перераб и доп. – М., 2007. – 427 с.
 24. *Юрьев А.И.* Этические нормы в теории и практике политической психологии / Александр Иванович Юрьев // Перспективы развития политической психологии: новые направления: Материалы Международной научной кон-

ференции 22-23 октября 2010 г. / Под ред. Е.Б. Шестопа. – М. : Издательство Московского университета, 2012. – 496 с. – (Библиотека факультета политологии МГУ). – С.28-34.

Траверсе Т. М. ПОЛИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК ФОРМА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОЗНАНИЯ

В статье рассматривается явление политического мышления как форма общественно-политического сознания. Автор реализовала цель охарактеризовать политическое мышление через категории: мораль, религия, наука, право и экономика. Показаны возможности психосемантического подхода в исследовании политического мышления.

Ключевые слова: политическое мышление, общественное познание, политическая культура, политический менталитет, политическое сознание общества, политические ценности.

Traverse T. M. POLITICAL THINKING AS A FORM OF SOCIAL CONSCIOUSNESS

The phenomenon of the political thinkings as from of social and political consciousness is examined in the article. Author realized the aim of characteristic political thinking through categories: moral, religion, science, right and economy. The shown possibilities of pshichosemantic approach are in research of the political thinking.

Keywords: political thinking, public cognition, political culture, political mentality, political consciousness of society, political values.

УДК 159.9

Третяк Т. М. (м. Київ)

**ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ СПРИЙМАННЯ УЧНЯМИ
АКТУАЛЬНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ РОЗВ'ЯЗУВАННІ
КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАДАЧ**

Розглядаються особливості структурно-функціонального аналізу учнями умов експериментальних задач. Формулюються етапи комбінування функцій в процесі сприймання технічної інформації. Аналізуються тенденції: до переважання оперування структурами над оперуванням функціями, надання структурам принципово не властивих їм функцій та ін.

Ключові слова: структурно-функціональний аналіз, технічна інформація, конструктивно-технічна задача, творче сприймання, психологічна готовність до сприймання інформації.

Проблема творчого сприймання особистістю актуальної інформації є дуже важливою, оскільки стан її розробленості обумовлює зокрема успішність підготовки адекватних засобів діагностики готовності людини до розв'язування творчих задач.

Сам термін «актуальна інформація» передбачає, наприклад, такі вектори його аналізу:

- а) як інформації, важливої для побудови шуканої конструкції розв'язку задачі;
- б) як інформації, необхідної для розв'язування дуже важливої задачі;
- в) як інформації, що є суттєвою складовою початкових умов розв'язування задачі.

Аналіз даної проблеми має здійснюватись з позицій тих положень концепції творчого сприймання інформації, розробленої В.О. Моляко, що